

Biografisen oppimisen hyödyntäminen ohjauksessa

Marjatta Lairio
Professori, KT, dosentti
Jyväskylän yliopisto
lairio@edu.jyu.fi

Elina Kujala
KM
Jyväskylän yliopisto
elina.kujala@edu.jyu.fi

Jaana Makkonen
KM
Jyväskylän yliopisto
jamakkon@cc.jyu.fi

Artikkeli on käynyt läpi referee-menettelyn

Työelämän ja yhteiskunnan muutokset lisäävät tarvetta urasuunnitteluun ja osaamisen kehittämiseen koko työuran ajan. Millaisia haasteita yhteiskunnan ja työelämän monitahoiset muutokset asettavat yksilölle ja miten niihin voidaan ohjauksella vastata? Tarkastelemme artikkelissamme erityisesti biografista oppimista ja sitä, miten työllistymiseen ja uranvalintaan liittyvässä ohjauksessa voitaisiin hyödyntää aiem-

paa enemmän biografisen oppimisen mahdollisuuksia.

Kaikki muuttuu – biografisen työn tarve lisääntyy

Sosiaaliset muutosprosessit, kuten globalisaatio, uusi teknologia ja kiristynyt kilpailu, muokkaavat työelämän rakenteita ja työn sisältöjä. Ne luovat uusia reunaehtoja työlle ja synnyttävät yhä monimuotoisempia odotuksia yksilön ammatillisista taidoista, sosiaalisista kompetensseista ja oppimi-

sesta uusissa tilanteissa. Kaikissa maissa yhteiskunta muuttuu ja muutoksen vauhti on yhä kiihtyvämpi (Hiebert 2004). Muutos ulottaa vaikutuksensa kaikille yhteiskunnan osa-alueille, yhteisöihin ja organisaatioihin, työelämään ja ammatteihin sekä jokaisen yksilön elämään (Tuomisto 1999, 13–16).

2000-luvulla ammattien määrä lisääntyy samanaikaisesti kun eri ammattien ja työtehtävien rajat hämärtyvät. Jälkiammatillista työelämää luonnehtii enemmän asiantuntemus sekä erityiset taidot kuin yksittäiset ammatit. Tämä edellyttää uudenlaista työurien hahmottamista. (Hiebert 2004.) Herr (1992) korostaa sitä, että työura-sanaa ei voi enää pitää synonyyminä työlle tai ammatille, vaan jokainen rakentaa yksilöllisesti omaa työuraansa. Enää ei myöskään riitä, että yksilö hallitsee tietyssä tehtävässä vaadittavat tiedot ja taidot. Ammatillinen pätevyys koostuu sellaisista tekijöistä kuin jatkuva valmius oppimiseen, osaaminen, luovuus, yhteistyökykyisyys, sosiaaliset taidot, verkostoitumistaidot ja yrittäjyys. Yhä enemmän nämä työelämässä tarvittavat taidot myös koskettavat henkilöä itseään ja hänen persoonallisuuttaan (Julkunen 2003, 62). Työelämässä ja työmarkkinoilla etsitään ”hyviä tyyppejä”.

Työelämän muutos merkitsee sitä, että myös uraohjaukseen kohdistuu uudenlaisia vaatimuksia. Viime aikoihin asti identiteetin kehitys on nähty urakehityksen kulmakivenä. Vakaa moderni teollinen yhteiskunta edellytti suhteellisen yksinkertaista ja vähäistä reflektointia vaativaa identiteetin rakentamista. Epävakaa ja katkoksellinen työura ei enää tarjoa varmaa ja vakaata perustaa identiteetin kehittämiseksi. Sosiaalisesta

ympäristöstä ei voida johtaa suoraan yhtenäistä minän rakennetta. Seurauksena on se, että yksilöön kohdistuu yhä enemmän sosiaalisia paineita kehittää jatkuvasti identiteettiään elämäkokemuksiaan refleктоimalla. Kuten Beck (1995) ja Giddens (1995) luonnehtivat muutosta, norminmukaisesta elämäkerasta tulee refleктоitu elämäkerta (Law ym. 2002).

Yhteiskunnan muutos ja aikuinen oppija

Yhteiskunnan ja työelämän muutosten myötä yksilöltä vaaditaan jatkuvaa oman osaamisen kehittämistä. Elinikäisen oppimisen valmiuksien edistäminen onkin omaksuttu keskeiseksi koulutuksen kehittämisen päämääräksi Suomessa jo vuosikymmeniä sitten. Elinikäisestä oppimisesta on tullut jatkuvuuden, kasvamisen ja itsensä kehittämisen ehto mutta myös niiden mahdollistaja. Elinikäistä oppimista tukevalla ohjauksella tarkoitetaan niitä toimia, joiden avulla eri-ikäiset ihmiset voivat määritellä valmiutensa, taitonsa ja kiinnostuksensa, missä tahansa elämänvaiheessa ja tehdä koulutukseen ja ammattiin liittyviä päätöksiä. Laajasti tarkasteltuna ohjauksen tavoitteena on auttaa yksilöä tekemään perusteltuja päätöksiä ja siirtymiä niin henkilökohtaisessa, koulutuksellisessa kuin työuraan liittyvässä elämänkulussa (Työhallinnon julkaisu 2006, 7).

Elinikäinen oppiminen ei enää rajoitu pelkästään formaaleihin oppimisympäristöihin. Yhä suurempi osa oppimisesta tapahtuu virallisen koulutusinstituution ulkopuolella moninaisissa arjen informaaleissa tilanteissa ja tapahtumissa. Erilaisilla elämänaalueilla ta-

pahtuvan oppimisen korostamiseksi elinikäisen oppimisen rinnalla on alettu käyttämään myös elämänlaajuisen oppimisen käsitettä (Tuomisto 2003, 66). Elämänlaajuisen oppimisen näkökulmasta arkielämän ympäristöissä tapahtuva oppiminen nähdään yhtä arvokkaana kuin virallisen koulujärjestelmän piirissä. Esimerkiksi työ, perhe, harrastukset tai järjestötoiminta voivat arkielämän ympäristöinä olla merkittäviä oppimisen areenoita. Monet työ- ja arkielämän kannalta tärkeät tiedot ja taidot voidaan hankkia koulujärjestelmän ulkopuolella. Kuitenkin näiden arkisten oppimisympäristöjen tuottamista oppimiskokemuksista aikuisten elämässä meillä on toistaiseksi vain vähän tietoa (Aittola, Koikkalainen & Vaherva 1997).

Aikuiskoulutuksessa onkin alettu yhä enemmän kiinnittää huomiota informaalisiin oppimisympäristöihin ja niissä tapahtuvaan oppimiseen. Oppimista ei voida enää liittää pelkästään koulutukseen, opettamiseen tai tietojen omaksumiseen. ”Ihmiset oppivat elämällä”, kuten Antikainen (1996, 255, 292) toteaa ja erityisesti aikuisten merkittävät oppimiskokemukset liittyvät suurelta osin moninasiin arkipäivän tilanteisiin ja erilaisissa rooleissa toimimiseen. Työn, perheen ja harrastusten piirissä saadaan kokemuksia, jotka voivat muuttaa yksilön käsityksiä, näkemyksiä ja toimintatapoja. Painopisteen siirtyminen informaaliseen oppimiseen on osaltaan johtanut siihen, että oppimista koskevia käsityksiä on määriteltävä uudelleen (Aittola 1998, 60).

Aikuisten oppimisen perusta on niissä kokemuksissa, jotka ovat kerrostuneet yksilön elämänhistoriaan (Jarvis 1989, 12). Elämänhistoriaan kerrostuneet ko-

kemukset muodostavat siten arvokkaan resurssin aikuisen oppimisessa ja ohjauksessa. Aikuisten oppimisessa painottuu myös oppimisen sosiaalinen ulottuvuus. Viimeaikainen sosiokonstruktivistinen oppimistutkimus osoittaa kontekstin keskeisen merkityksen oppimisen motivaation rakentumiselle ja opitun sisällölle (de Corte 2003). Oppiminen ei tapahdu tyhjiössä muista riippumattomana, vaan sitä ohjaavat monet oppimisympäristön kognitiiviset ja sosiaaliset ominaispiirteet. Usein aikuisten oppiminen tapahtuu erilaisissa ryhmissä tai tiimeissä yhdessä muiden kanssa (Tuomisto 1998, 32–46). Näiden kokemusten, tietojen ja taitojen hyödyntäminen on tärkeä osa aikuisen oppimisprosessia.

Biografinen oppiminen

Peter Alheit esitti 1990-luvun alussa biografisen oppimisen käsitteen. Suomessa rinnakkaiskäsitteenä käytetään myös elämänhistoriallisen oppimisen käsitettä (Antikainen & Huotelin 1996, 9). Biografisessa oppimisessa yksilön elämänhistoriaan kertyneet kokemukset ovat oppimisen lähtökohta ja voimavara. Samalla kokemukset ymmärretään myös mahdollisuuksina jäsentää ja organisoida uudelleen nykyistä ja tulevaa elämää. Biografisen oppimisen näkökulmasta osa yksilön elämänhistoriaan kerrostuneista kokemuksista voi olla sellaisia, joiden merkitystä yksilö ei ole vielä itse löytänyt. Alheit (1994, 286) kutsuu näitä kokemuksia ”elämättömäksi elämäksi” ja ”löytymättömiksi voimavaroiksi”. Tiedostamattomat kokemukset voivat olla myös kyvykkyyttä, joka ei ole vielä näy yksilön ajattelun tai toiminnan tasolla. Yksilöllä saattaa olla oppimisen ja kehittymisen mahdollisuuksia enemmän kuin hän on itse oi-

valtanutkaan (Sennet 2004, 84–85). Tiedostamattomien kokemusten merkityksen oivaltaminen voi mahdollistaa niiden hyödyntämisen yksilön oman elämän jäsentämisessä ja suunnittelussa.

Nykyisyyden kokemukset eivät siten ole ainoita mahdollisuuksia oppimiseen vaan myös menneitä kokemuksia voidaan tarkastella oppimisen näkökulmasta. Menneestä elämästä on aina mahdollisuus tehdä uudenlaisia tulkintoja. Henkilökohtaisesti merkittävät oppimiskokemukset voivat johtaa eletyn elämän uudelleen tarkasteluun sekä yksilön näkemään itsensä ja ympäristön uudesta perspektiivistä. Biografisessa oppimisprosessissa elämänkulun tapahtumia ja menneen elämän perusteita voidaan arvioida myös kriittisesti, jolloin yksilöllä on mahdollisuus löytää uudenlaisia toimintamahdollisuuksia oman elämän ja ympäristön jäsentämiseksi (Alheit 1994, 289). Kokemuksiin perustuva oppiminen ja uusien mahdollisuuksien havaitseminen voivat siten muodostua prosessiksi, joka johtaa yksilön vahvistumiseen.

Ihmisen elämänhistoriassa on aina yksilöllisen lisäksi myös jotain yhteisöllistä ja yhteiskunnallista. Yksilön elämänhistoria voidaan nähdä tavallaan kaksitahoisena oppimisen resurssina, sillä biografinen oppiminen mahdollistaa sekä oman identiteetin rakentamisen että sosiaalisten suhteiden ja yhteisöllisten prosessien muodostamisen (Alheit & Dausien 2002, 13). Ihmisten on kyettävä ja heillä on myös oltava mahdollisuus reflektointiensa ja elämämaailmojensa jakamiseen muiden kanssa. Vuorovaikutus ja kokemusten jakaminen ovatkin muutokseen pyrkivän oppimisen peruslähtökohtia (Alheit 1994, 289). Myös Sennet toteaa, että

*Menneestä
elämästä on aina
mahdollisuus
tehdä uudenlaisia
tulkintoja.*

omien kokemusten ja käsitysten tarkastelu sekä vuorovaikutuksellinen toiminta toisten kanssa voivat johtaa uusien, elämää rikastuttavien mahdollisuuksien löytämiseen (Sennet 2004, 125).

Biografinen valmennus

Biografinen oppiminen on ollut lähtökohtana kehitettäessä valmennusta (coaching), jonka tavoitteena on hyödyntää yksilön elämänsä aikana hankkimia tietoja, taitoja ja kokemuksia. ”Perinteisessä” aikuiskoulutuksessa yksilö mielletään vielä helposti erilaisten toimenpiteiden kohteeksi (Alheit 1994, 292). Objektina oleminen kuitenkin heikentää yksilön omaa aktiivisuutta ja itseohjautuvuutta. Toimenpiteiden kohteena oleminen voi tehdä yksilöistä vain passiivisia annetun avun kuluttajia kuten Sennet (2004, 26) toteaa. Biografista valmennusta kehitettiin uudenlaiseksi näkökulmaksi aikuiskoulutukseen ja sillä on annettavaa myös nykyisin ohjauksessa vallalla olevan sosiokonstruktivistisen viitekehyksen sisällä käytävään keskusteluun ohjauksen painotuksista. Koulutus ja ohjaus eivät voi enää perustua paremmin

tietämiseen, vaan ohjattavan ja ohjaajan tasavertaiseen dialogiin, jolloin toimintaa ohjaa biografisen valmennuksen periaate (Alheit 1994, 292).

Biografisessa valmennuksessa yksilön elämänhistoria, hänen todellisuutensa ja intressinsä muodostavat lähtökohdan kaikille niille toimenpiteille, joilla häntä pyritään tukemaan. Osa ihmisen elämänhistorian sisältämistä mahdollisuuksista saattaa olla häneltä itseltään vielä piilossa olevia tiedostamattomia voimavaroja. Biografisessa valmennuksessa pyritään näiden voimavarojen vapauttamiseen, jolloin niiden löytäminen ja käyttöön ottaminen voi avata yksilölle aivan uudenlaisia mahdollisuuksia mielekkääseen elämään (Alheit 1994, 292–293). Tällöin yksilön todelliset kyvyt ja lahjat eli potentiaalin kyvykkyyks (vrt. Sennet 2004) pääsee toteutumaan, mikä voi olla vahvistumisen kannalta merkittävä tekijä. Ihmisten elämäkokemukset ovat peräisin erilaisilta elämänalueilta kuten työstä, perheestä, koulutuksesta ja harrastuksista. Tällöin myös valmennuksessa ihminen tulee huomioida kokonaisvaltaisesti ottaen huomioon hänen koko elämäntilanteensa. Yksilön elämänkulku ja sinä opittu tapa olla maailmassa on jo sinänsä hyvin merkittävä valmennusta estävä tai edistävä tekijä.

Biografista valmennusta voidaan luonnehtia projektimaiseksi toiminnaksi, jossa korostuu pyrkimys muutokseen (Alheit 1994, 293). Yksilö voi saada valmennuksessa sellaisia yhdessä tekemiseen perustuvia oppimiskokemuksia, joita hän voi soveltaa myöhemmin elämässään. Muutos tapahtuu yleensä pienin askelin itseä koskevien käsitysten muutoksena, uusien näkökulmien hahmottamisena minään ja omaan elämään

sekä toimijuuden ja osallisuuden laajenemisena. Nämä voivat johtaa myös suurempiin muutoksiin suhteessa yksilön elämään osana yhteiskuntaa. Yksilön elämänhistoria muodostaa ainutlaatuisen oppimisen voimavaran, josta ohjattava ja ohjaaja yhteistoiminnallisesti etsivät mahdollisuuksia yksilön oman autonomian toteuttamiseen.

Biografinen valmennus on prosessi, jossa yksilö muokkaa käsityksiä itsestään ja eletystä elämästään suhteessa tulevaisuuden vaatimuksiin. Yksilön käsitys omasta toimintakyvystään on sekä minään että sosiaaliseen ympäristöön liittyvien merkitysten muodostama kokonaisuus. Valmennus voi kokemuksena muodostua yksilölle merkittäväksi oppimiskokemukseksi, joka Antikaisen (1996, 253) mukaan saattaa johtaa omaa minää koskevien määrittelyjen muuttumiseen ja rohkaistumiseen osallistua sosiaaliseen toimintaan. Meneen, nykyisen ja tulevan elämän tarkastelu ja mahdollisten uusien tulkintojen syntyminen voivat laajentaa yksilön toimintamahdollisuuksia. Postmodernista perspektiivistä tarkasteltuna ihmisen tulkinnat itsestään voidaan ymmärtää biografiseksi työksi, (ks. mm. Linde 1993) merkityksenannoksi, jossa yksilö rakentaa siltaa menneestä tulevaan. Mielenkiinnon kohteeksi valmennuksessa tuleekin se, miten yksilö tematisoi oman elämänkulkunsa muutoksia (Komulainen 2002, 252–253).

Mitä uutta biografinen valmennus tuo ohjaukseen?

Biografisessa valmennuksessa pyritään kartoittamaan yksilön elämänhistoriaan kerrostuneita kokemuksia ja sitä kautta löytämään elä-

mään uusia mahdollisuuksia oman autonomian toteuttamiseksi. Perinteisesti myös ohjauksen keskeisenä tavoitteena on korostunut ohjattavan tietoisuuden ja toimintakykyisyyden vahvistaminen. Tällöin ohjauksen ensisijaisena tehtävänä on edistää yksilön valmiuksia omien tavoitteiden ja kykyjen tunnistamiseen ja oman ”elämänsuunnitelman” hallintaan (Moeller & Ljung 1999). Biografisen valmennuksen periaatteista onkin löydettävissä yhtymäkohtia ohjausteorioihin, erityisesti Peavyn (1999) sosiodynaamiseen ohjaukseen. Nelson-Jones (1995) korostaa ohjauksen keskeisenä tavoitteena sitä, että ohjattavasta tulee oman elämänsä paras ohjaaja. Oman elämän asiantuntijuus merkitsee sitä, että tieto omista kokemuksista, toiveista ja merkityksistä on ohjattavalle ainutkertaista, ja sen hän tuo mukanaan ohjausprosessiin. Tämä sisältää myös biografisessa oppimisessa korostuvan yksilön autonomian ja subjektiivisuuden kunnioittamisen.

Biografinen valmennus voidaan nähdä myös yhdenvertaisuuteen perustuvana ohjauksena. Ohjaaja ja ohjattava ikään kuin ’puhaltavat yhteen hiileen’ pyrkiessään kartoittamaan yksilön elämäntilannetta. Täten biografinen ohjaus perustuu ihmisten väliseen yhteenkuuluvuuteen ja tasa-arvoisuuteen (Alheit 1994, 293). Jokaisen yksilön tulee saada kokea olevansa arvostettu ja kunnioitettu ihmisenä. Ohjaajan ja ohjattavan välisessä suhteessa tämä tarkoittaisi sitä, että ohjaussuhteen tulee perustua neuvotteluun, tasa-arvoisuuteen ja toisen kunnioittamiseen. Kunnioitus merkitsee yksilöiden välistä yhdenvertaisuutta ja heidän tarpeidensa huomioon ottamista (Sennet 2004, 59–61; Peavy 1999).

Biografisessa valmennuksessa tapahtuva yksilön vahvistuminen ei kuitenkaan ole vain yksilöön ja hänen ajatuksiinsa ja toimintaansa perustuva prosessi. Kujala ja Makkonen (2006) tarkastelivat tutkimuksessaan pitkäaikaisyöttömille suunnattua ohjaavaa koulutusta biografisen oppimisen näkökulmasta. Vahvistumisella havaittiin olevan myös selkeä sosiaalinen ulottuvuus. Vertaisten keskinäinen vuorovaikutus ja yhdessä toimiminen muodostui yksilön vahvistumisprosessissa tärkeäksi tekijäksi. Yhdessä toimimisen kautta pitkään työttömänä olleet saivat kokemuksia tasa-arvoisuudesta, suvaitsevaisuudesta, ja vastuun saamisesta. Uudet ihmissuhteet ja kontaktit laajensivat yksilön sosiaalista piiriä, mikä oli yhteydessä yksilön vahvistumiseen. Opiskelun sosiaalinen konteksti tuli tutkimuksessa havaittavaksi monella tavalla. Tutkimuksessa korostui erityisesti se, miten tärkeitä asioita oman elämän hallinnan ja itsetunnon kannalta ovat erilaiset elämänhistoriaan rakentuneet biografiset oppimiskokemukset (tiedot, taidot ja asenteet) sekä yhdessä tekemisen myötä syntyvät onnistumisen kokemukset ja keskinäisen arvostuksen ilmapiirin raken-

*Ohjattavasta
tulee oman
elämänsä paras
ohjaaja.*

tuminen. Näiden havaintojen perusteella todettiin, että biografisessa valmennuksessa sosiaalinen ulottuvuus on tärkeä tekijä yksilön vahvistumisprosessissa.

Tämän hetken Suomessa ihmisillä on enemmän mahdollisuuksia erilaisten elämäntyylien valintaan kuin koskaan aikaisemmin. Valtaväestön ratkaisuisista poikkeavat yksilölliset valinnan mahdollisuudet ovat myös sosiaalisesti hyväksyttävämpiä (Lairio & Nissilä 2002). Yksilön omien valintojen tullessa mahdolliseksi elämäntavan ja identiteetin rakentamisesta tulee henkilökohtainen kysymys (Giddens 1991). Tämän myötä biografian merkitys tulee korostumaan yhä enemmän henkilökohtaisessa ohjauksessa. Kyky reflektioon, omien ajattelumallien perusteiden tarkasteluun edellyttää ohjauksellista tukea. Ohjattavan kokonaisvaltainen ymmärtäminen on välttämätöntä samoin kuin niiden tekijöiden tiedostaminen, joka vaikuttavat ohjaustilanteeseen. Biografisen oppimisen keskeiset näkemykset voivat osaltaan toimia ohjaajan viitekehystenä, jonka keskeinen sisältö on siinä, että ohjattava antaa yksilöllisiä merkityksiä elämänhistoriaansa kerrostuneille oppimiskokemuksille. Biografinen valmennus voitaisiin ymmärtää kokonaisvaltaisena ohjauksena, jossa niin yksilön omat kokemukset, pyrkimykset ja toiveet kuin myös hänelle merkittävät arkielämän oppimisympäristöt huomioidaan tärkeinä nykyisen ja tulevan elämän voimavaroina.

Ohjaajan ja ohjattavan välisen vuorovaikutuksen ohella biografinen valmennus näyttää suuntaavan huomiota vertaisohjaukseen ja sen merkitykseen osana ohjausprosessia. Ohjattavan ja ohjaajan välisen vuorovaikutuksen ohella

Biografian merkitys tulee korostumaan henkilökohtaisessa ohjauksessa.

ohjauksessa tulisi mahdollistaa myös vertaisten välinen vuorovaikutus ja yhteistoiminta. Biografinen valmennus voisi tältä osin laajentaa entisestään perinteistä ohjauksen toimintakenttää. Ohjauksessa voitaisiin tarkastella millaisia merkittäviä oppimiskokemuksia, oppimisympäristöjä ja oppimishistorioita sisältyy aikuisen jokapäiväiseen arkielämään ja miten niitä voitaisiin hyödyntää vertaisohjauksessa.

Lähteet

Aittola, T. 1998. Aikuisten oppiminen arkielämän ympäristöissä. Teoksessa P. Sallila & T. Vaherva (toim.) Arkipäivän oppiminen. Aikuiskasvatuksen 39. vuosikirja. Saarijärvi: Gummerus, 59–89.

Aittola, T., Koikkalainen, R. & Vaherva, T. 1997. Aikuisten oppiminen arkielämän ympäristöissä. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja 6. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Alheit, P. 1994. "The biographical question" as a challenge to adult education. *International Review of Education* 40. 3-5, 283-298.

Alheit, P. & Dausien, B. 2002. The "double face" of lifelong learning: two analytical perspectives on a "silent revolution". *Studies in the Education of Adults* 34. 1, 3-22.

- Antikainen, A. 1996. Merkittävät oppimiskokemukset ja valtautuminen. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja*. Jyväskylä: Gummerus, 251–296.
- Antikainen, A. & Huotelin, H. 1996. Koulutuksen ja elinikäisen oppimisen merkitystä etsimässä. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja*. Jyväskylä: Gummerus, 8-10.
- Beck, U. 1995. Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. Teoksessa U. Beck, A. Giddens & S. Lash (toim.) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, 11–82.
- Beck, U. 2001. Living your own life in a runaway world: individualisation, globalisation and politics. Teoksessa W. Hutton & A. Giddens (toim.) *On the edge. Living with global capitalism*. Croydon, Surrey: Bookmarque Ltd, 164-174.
- de Corte, E. 2003. Productive use of knowledge, skills and motivations: a new look at transfer. Keynote lecture presented at the Conference Interlearn – Multidisciplinary approaches to learning. Helsinki 4-5 December 2003.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. California: Stanford University Press.
- Giddens, A. 1995. Elämää jälkitraditionaalissa yhteiskunnassa. Teoksessa U. Beck, A. Giddens & S. Lash (toim.) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, 83–152.
- Herr, E. L. 1992. Emerging trends in career counselling. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 15, 255-288.
- Hiebert, B. 2004. Perspectives on guidance and social inclusion in a global society. In *Proceedings of IAEGV Conference 2004. Guidance, Social Inclusion and Career Development*, 54-69.
- Jarvis, P. 1989. Kolme oppimismuotoa sosiaalisessa kontekstissa. *Aikuiskasvatus* 9. (1), 12-18.
- Julkunen, R. 2003. Työelämä ohjauksen ympäristönä. Teoksessa M. Lairio & S. Puukari (toim.) *Ohjauksen uudet orientaatiot*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 55–70.
- Komulainen, K. 2002. Kertomukset, elämänmetaforat ja ydinretoriikat ohjauksen apuvälineinä. Teoksessa J. Onnismaa, H. Pasanen & T. Spangar (toim.) *Ohjaus ammattina ja tieteenalana 1*. Porvoo: PS-kustannus, 252–275.
- Kujala, E. & Makkonen, J. 2006. Ohjaava koulutus yksilön vahvistajana. Esimerkkinä oman Elämän Valtias-koulutus ja Kontti-työjakso. Kasvatustieteen pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitos ja opettajankoulutuslaitos. Julkaisematon.
- Lairio, M. & Nissilä, P. 2002. Towards networking in counselling. A follow-up study of Finnish school counselling. *British Journal of Guidance & Counselling* 30, 159-172.
- Law, B., Meijers, F. & Wijers, G. 2002. New perspectives on career and identity in the contemporary world. *British Journal of Guidance & Counselling*, 30, 431–449.
- Linde, C. 1993. *Life stories. The creation of coherence*. New York: Oxford University Press.
- Moeller, G. & Ljung, V. 1999. The Korsor production school and the Danish production school. In OECD. *Preparing youth for the 21st century: the transition from education to the labour market*. Paris: OECD.
- Nelson-Jones, R. 1995. *The theory and practice of counselling*. 2. painos. London: Cassell.
- Peavy, R.V. 1999. *Sociodynamic counselling. A constructivist perspective for the practice of counselling in the 21. century*. Victoria: Tranfford Publishing.
- Sennet, R. 2004. *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Tuomisto, J. 1999. Työelämän uudet oppimisvaatimukset - lähtökohdat, haasteet ja ongelmat. Teoksessa P. Sallila & J. Tuomisto (toim.) Työn muutos ja oppiminen. Aikuiskasvatuksen 38. vuosikirja. 3. muuttamaton painos. Saarijärvi: Gummerus, 11-55.

Tuomisto, J. 2003. Elinikäisen oppimisen toinen sukupolvi - unohtuiko jotain? Teoksessa P. Sallila (toim.) Elämänlaajuinen oppiminen ja aikuiskasvatus. Aikuiskasvatuksen 44. vuosikirja. Vantaa: Dark Oy. 49-83.

Työhallinnon julkaisu 2006. Aikuisopiskelun tietopalvelujen, neuvonnan ja ohjauksen kehittäminen. Opetusministeriön ja työministeriön asettaman valmisteluryhmän ehdotukset toimenpideohjelmaksi. Työministeriö.

